

A KÖNYVTÁROK SZAKKÉPZETTSÉGE

Az 1966. decemberi országos statisztikai felmérés

A felszabadulás óta eltelt több mint két évtized szocialista társadalmi átalakulásunk időszaka volt. A kulturális forradalom részeként a könyvtárakban is lezajlott az átalakulás, kifejlődött a hálózati rendszer, rohamosan nőtt a könyvtárak száma és állománya. A könyvtárosok létszáma ezres nagyságrendűre változott.

A könyvtárügy irányító szervei — mind a hatósági, mind a társadalmi szervek — kezdetről fogva törekedtek a mennyiségi fejlesztéssel lépést tartó minőségi fejlesztésre. Például már az 1948/49. oktatási évben megindult az egyetemi könyvtárosképzés, amely azóta is rendszeresen folyik.

A különböző alacsonyabb szintű képzési formákban az első évtizedben hullámzóan és akadózva, a második évtizedben pedig már kialakult rendszerben tömegesen folyt a könyvtárosképzés.

A 148/1962. MM sz. utasítás egységes rendszerbe foglalta a felső-, közép- és alapfokú képzés szintjeit, és kötelezően előírta a betöltött munkaköröknek megfelelő képesítés megszerzését.

Az általános műveltség színvonala — a könyvtárosok nagy tömegét tekintve — kezdetben elég alacsony volt. 1954-ben a falusi és üzemi könyvtárosok országos konferenciája megállapította, hogy ennek a könyvtáros rétegnek $\frac{2}{3}$ része csak általános iskolát végzett, tekintélyes hányada csupán néhány elemi. Nagyrésztük később a dolgozók középiskolaiban tanult tovább.

Mind az irányító szervek, mind a hálózatok és könyvtárak vezetői helyesen és tervszerűen törekedtek a könyvtárosok szakmai képzettségének fejlesztésére. E törekvéseknek nehéz akadályokat kellett leküzdeniük. Hogy csak a legnagyobbakat említsük: a felszabadulást követő első évtizedben népgazdaságunk egész területén a munkaerőhelyzetet a kereslet túlsúlya jellemezte a kínálattal szemben, felsőfokú szakemberekben pedig egész a legutóbbi évekig hiány volt.

Két évtized törekvései, az akadályok legyőzéséért folytatott szívós küzdelem a helyzet lényeges javulását eredményezte, amit az 1966 decemberében a Művelődésügyi Minisztérium és valamennyi érintett főhatóság hozzájárulásával, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ által végzett országos statisztikai felmérés adatai is bizonyítanak. Ez a vizsgálódás az összes főhivatású könyvtárosi és dokumentációs munkakörben dolgozóakra kiterjedt, de nem vonatkozott a részfoglalkozású, valamint a nem könyvtárosi főhivatású munkakörben dolgozóakra (adminisztrációs, gazdasági, raktári, technikai munkatársakra), továbbá a tiszteletdíjas és társadalmi munkás könyvtárosok nagy tömegére. Célja olyan *helyzetelemzés* volt, amely a könyvtáros-társadalom összetételét, felkészültségét, a könyvtártípusok és hálózatok funkcióival, a könyvtárosi munkakörökkel és munkanemekkel, a könyvtárosok életkorával, gyakorlatával és fizetési átlagával összemérhetően tárja fel. Ezenkívül tájékozódott a könyvtárosok kutatási tevékenységének, valamint szakirodalmi olvasottságának mértékéről és jellegéről is.

Az adatgyűjtés módszere

A 24 kérdésből álló kérdőív adatai az 1966 decemberi helyzetet rögzítették. A KMK az összeírást a hálózati központok és könyvtárvezetők közreműködésével egy hónap alatt le tudta bonyolítani. A főhivatású könyvtárosok egyénileg töltötték ki a kérdőíveket, amelyeknek adatait vezetőik ellenőrizték. Ez egyrészt megkönnyítette a feldolgozást, másrészt meghatározta a nyilvántartás hitelességét és értékét.

Az adatgyűjtés alapján a Könyvtártudományi és Módszertani Központ nyilvántartást készített, mely 3472 főfoglalkozású könyvtáros adatait tartalmazza. A legutóbbi, 1965-ös országos statisztika ebben a kategóriában 3573 könyvtárost mutatott ki. A két szám különbségénél figyelembe kell venni, hogy egyrészt az 1965-ös statisztikához képest volt bizonyos létszámfejlés, másrészt az adatgyűjtés — bár teljességre törekedett — két területen mégis hiánnyal zárult: a műszaki termelési és a szakszervezeti hálózat kb. 100—100 munkatársa nem szolgáltatott adatokat.

A kérdésekre adott válaszok kód-jeleket kaptak, majd ezek peremlyukkártyára kerültek át. A kártyákon azonban az azonosítási szám és a legfontosabb személyi adatok írásban is szerepelnek.

Bár az értékelés következetesen ragaszkodott az objektív adatokhoz, mégis rákényszerült néhány esetben szubjektív értékítéletre. Így például a kérdőív szándékosan nem az adatszolgáltatótól kérdezte meg, hogy a vonatkozó rendelet szerint felső- vagy középfokú munkakörben dolgozik-e, hanem a személyi adatokat az adott könyvtár nagyságával, hálózati fokával stb. összevetve az adatok feldolgozói állapították meg, hogy munkaköre felső- vagy középfokúnak minősíthető-e.

Más esetekben, például a fizetéseknel, az életkornál, az idegen nyelvtudás fokának megjelölésénél csak kategóriákba csoportosítva történt az adatok rögzítése.

Mind a szubjektív elemek, mind a kategóriák kényszerű alkalmazása hibaforrást jelentett az adatszerű kimutatások esetében. A táblázatokban feltárt összefüggések azonban világosan mutatják a tendenciákat.

Az eddigi munka eredménye a peremlyukkártyás nyilvántartás, majd abból egy 115 statisztikai táblázatot tartalmazó adattár elkészülése. Az adattár gazdag anyagának elemzése és erről átfogó tanulmány készítése még további nagy munkát igényel. Feltehetően a könyvtárosok széles körét érdekli a kialakult helyzetkép, ezért még a tanulmány elkészülte előtt tájékoztatásképpen közöljük az adattárból közvetlenül kiolvasható érdekes megállapításokat. Helyszűke miatt három cikksorozatban foglaljuk össze ezeket: az elsőben általános áttekintést nyújtunk, további két cikkben pedig a közművelődési, illetve a tudományos és szakkönyvtárakra vonatkozó részletesebb összefüggéseket ismertetjük.

Első és legáltalánosabb megállapításunk, hogy *a magyar könyvtárak személyi ellátottságáról alkotott kép — most nem a létszámot, hanem a felkészültséget tekintve — jó.* Bár a könyvtári szakirodalomban eddig nem jelent meg hasonló publikáció, amelynek adataihoz eredményeinket mérhetnénk, megállapíthatjuk, hogy helyzetünkkel nemzetközileg sem vallunk szégyent.

Munkakör és képzettség

A vizsgálódás a könyvtárosok szakképzettségét — nemcsak a könyvtárosi, hanem az egyéb képzettséget is — a 106/1964. MM számú utasítás nomenklatúrájához mérhetően kívánta feltárni, és ezért két részre választotta a könyvtárosokat a felső-, illetve a középfokú munkakör szerint. (A kategorizálás hibaforrásait az előbbiekből már említettük.)

Megállapítható, hogy a könyvtárosok 36%-a felsőfokú munkakörben, 64%-a pedig a középfokú munkakörökben dolgozik. Hálózatonként, illetve könyvtártípusonként azonban igen változatos a kép (az első oszlop a felsőfokú, a második a középfokú munkakört jelöli):

Hálózat	Munkaköri megoszlás (%-ban)	Hálózat	Munkaköri megoszlás (%-ban)
Akadémiai	53 : 47	Orvosi	24 : 76
Iskolai	30 : 70	Szakszervezeti	29 : 71
Felsőoktatási		Tanácsi	30 : 70
műszaki	42 : 58	Országos (hálózat nélküli)	
tud. egyetemi	42 : 58	könyvtárak	55 : 45
Mezőgazdasági	43 : 57	Egyéb, hálózaton kívüli	
Műszaki termelési	34 : 66	könyvtárak	62 : 38

A hálózatok közötti eltéréseket főleg a magyarítja, hogy a különböző hálózatokban más-más a létszámeloszlási arány a központi könyvtár, az alközpontok illetve a tagkönyvtárak között.

A kategorizálás során kiderült, hogy az említett rendelet nomenklatúrája — főleg a beosztott könyvtárosoknál — egyértelműen nem alkalmazható. Tükröződtek azok az ellentmondások is, amelyek a két munkaköri szinthez előírt könyvtárosi szakképzés és a képzési rendszer szakutcai között vannak. Ez különösen kitűnik abból a 29 táblázatból, amely hálózatonként (azon belül is hálózati fokonként), illetve könyvtártípusonként, munkanemek szerint bontott sorokban szembeállítja a következő adatokat: könyvtárosi szakképzettség, iskolai végzettség, idegen nyelvtudás, életkor, munkahelyi gyakorlat, fizetési átlag. Az összefüggések arra mutatnak, hogy a gyakorlatban a legkülönbözőbb tényezők együtthátán dönti el, hogy egy-egy munkanem milyen felkészültséget igényel, és a bérezésben hogyan jut ez kifejezésre. Különösen szembetűnik ez a műszaki termelési hálózatban, ahol viszonylag kevés a könyvtárosi besorolás az egyéb besorolásokhoz képest, és ahol sajátos szakképzettségi igényekkel fellépő dokumentációs munka folyik.

A vezetői munkakörök és beosztott könyvtárosok munkanemenkénti megoszlása a két nagy munkaköri kategóriában a következő:

Felsőfokú munkakörben dolgozik: 1269 fő; ebből

vezetői munkakörben*	41,0 ⁰ / ₀	módszertani munkakörben	9,9 ⁰ / ₀
állománygyarapításban	4,2 ⁰ / ₀	az osztályozásban	7,1 ⁰ / ₀
bibliográfia szerkesztésben	3,1 ⁰ / ₀	szakirodalmi tájékoztatásban	9,8 ⁰ / ₀
katalogizálásban, katalógusszerkesztésben	2,4 ⁰ / ₀	szervezési feladatkörben	0,3 ⁰ / ₀
dokumentáció szerkesztésben	12,1 ⁰ / ₀	egyéb helyen, főleg különgyűjteményekben	10,1 ⁰ / ₀

Középfokú munkakörben dolgozik: 2203 fő; ebből

vezető	34,0 ⁰ / ₀	fordítói feladatkörben	2,5 ⁰ / ₀
belső adminisztrációban	0,8 ⁰ / ₀	katalógusszerkesztésben	8,3 ⁰ / ₀
könyvtárközi adminisztrációban	1,3 ⁰ / ₀	külföldgyűjteményben	4,3 ⁰ / ₀
állománygyarapításban	2,5 ⁰ / ₀	olvasószolgálatban	23,6 ⁰ / ₀
állománynyilvántartásban	7,1 ⁰ / ₀	osztályozásban	1,0 ⁰ / ₀
bibliográfia szerkesztésben	0,3 ⁰ / ₀	tájékoztatásban	0,1 ⁰ / ₀
címleírói feladatkörben	4,4 ⁰ / ₀	reprográfiában	0,4 ⁰ / ₀
dokumentációs adminisztrációban	0,9 ⁰ / ₀	szervezési feladatkörben	7,5 ⁰ / ₀
a dokumentáció szétszűrésében	0,2 ⁰ / ₀	egyéb feladatkörben	0,8 ⁰ / ₀

* Megjegyezzük, hogy ide csak az intézmények vezetői kerültek. A részlegvezetőket a megfelelő munkanemekbe soroltuk be. A tanácsi könyvtárak esetében itt szerepelnek a gyermekrészlegek vezetői is.

A feladatköröket — az intézményi és részlegvezetőket kivéve — csak valószínűsítéssel lehetett megállapítani. A kérdőívben ugyanis a beosztott munkatársaknak alá kellett húzniuk a felsorolt feladatkörök közül a megfelelőt. Többségük, még a fejlett munkamegosztású könyvtárakban is, gyakran több, esetenként 3—10 feladatkört is aláhúzott. A különböző munkanemek tehát az esetek többségében nem különböznek el. Ezt a helyzetet egyrészt a könyvtárak racionális és korszerű működése szempontjából érdemes lesz elemezni, másrészt az alapképzés és a továbbképzés specializálódásának vizsgálatánál is figyelembe kell majd venni.

A különgyűjteményekben dolgozóknál szükségszerű a sokféle munkanem párhuzamos ellátása, ezért a különgyűjteményben való tevékenységet önálló munkanem-kategóriaként kezeltük.

Önállóan elkülönülő munkanemek csak a következők voltak: módszertani munka, dokumentáció szerkesztési, fordítási, reprográfiai tevékenység.

A sokféle feladatkört megjelölő könyvtárosok esetében a munkahely és a személyi adatok összevetéséből lehetett valószínűsíteni, hogy mi lehet a fő munkakörük. Figyelembe kellett venni, hogy az adott könyvtáron belül más könyvtárosok is azonos vagy hasonló feladatköröket húztak-e alá, és ezeknek felkészültségi, munkahelyi gyakorlati stb. adataival összehasonlítva igyekeztek a felmérésben résztvevő munkatársak szubjektív megítélésük bizonytalansági tényezőit — kizárásos módszerrel — a lehető legkisebbre csökkenteni. A munkanemenkénti bontás így legalább a tendenciákat megmutatja.

A munkakörök szerint előírt könyvtári szakképzettség

	Felsőfokú	Középfokú
	munkakörben (fő)	
Felsőfokú szakképzettségű*	874	397
Középfokú szakképzettségű (a felmentettekkel és a jelenleg is tanulókkal együtt)	159	1198
Szakképzettség nélküli	236	608

* A 148/1962 MM. sz. utasítás alapján benne vannak, akiknek a felsőfokú könyvtári szakképzettségét a felsőfokú oklevél és az előírt gyakorlati évek alapján elismerték, a felmentettek és a jelenleg tanuló is.

A könyvtáros szakképesítéssel nem rendelkező könyvtárosok iskolai végzettségét túloldali táblázatunk mutatja.

Ha az *iskolai végzettség* szempontjából együttesen számláljuk a könyvtárosi szakképzettségűeket és a szakképesítés nélkülieket, százalékos összehasonlításban a kö-

Szakképesítés nélküli			
felsőfokú munkakörben 236		középfokú munkakörben 608	
Ebből:		Ebből:	
Egyetemi végzettségű	144	Egyetemi végzettségű	110
Főiskolai végzettségű	27	Főiskolai végzettségű	21
Jelenleg felsőfokon tanul (nem könyvtárszakon)	19	Jelenleg felsőfokon tanul (nem könyvtárszakon)	39
Érettségizett	42	Érettségizett	288
Érettségi nélkül	4 fő	Érettségi nélküli	150 fő

vetkező képet kapjuk: A felsőfokú munkakörben dolgozók több mint háromnegyed része (77%) egyetemet vagy főiskolát végzett. Viszont ez a végzettség a középfokú munkakörben foglalkoztatottak negyedének sincs meg (22%). A jelenleg felsőfokon tanulók között a két kategória között igen kevés a különbség (11 és 9%). Csak érettségivel rendelkezik a felsőfokú munkakörben foglalkoztatottak 11%-a, a középfokú munkakörben működőknek 60%-a. Felsőfokú munkakörben érettségi nélkül csupán a könyvtárosok 1%-a, középfokúban 9%-a működik.

Ha a felsőfokú oklevéllel rendelkezőkhöz hozzászámítjuk azokat is, akik jelenleg felsőfokon tanulnak, tehát rövidesen megszerzik oklevelüket, akkor a felsőfokú munkakörben adódó 88%-os és a középfokú munkakörben mért 31%-os arány azt mutatja, hogy viszonylag jól állunk magas képzettségű könyvtárosok tekintetében.

A felsőfokú munkakörben az érettségivel és érettségi nélkül dolgozók többsége az idősebb korosztályhoz tartozó, hosszú könyvtárosi gyakorlattal rendelkező könyvtáros, aki a felsőfokú könyvtárosi szakképzettség alól felmentést kapott. A középfokú munkakörben érettségi nélkül dolgozók nagyrésze szintén idős könyvtáros, legtöbbször az állomány nyilvántartásában dolgozik. A kevés számú érettségi nélküli fiatal — néhány kivételtől eltekintve — a dolgozók középiskolájában tanul jelenleg.

Az 1810 felsőfokú végzettségű könyvtáros diplomájának szakok szerinti megoszlását azért érdemes megvizsgálni, hogy megtudjuk: a könyvtárak funkcióihoz viszonyítva a megfelelő tudományterületek szempontjából milyen a szakellátottság. A későbbiekben visszatérünk még ennek könyvtártípusonkénti kimutatására, jelenleg csak az összképet mutatjuk be az 1810 felsőfokú végzettségű könyvtáros egészében:

humán szakos végzettségű (beleértve az egyszakos könyvtárosokat is)	51,2 ⁰ / ₀	egyéb szakos (többnyire katonai akadémia- vagy teológiát) végzett	3,9 ⁰ / ₀
idegen nyelvszakos	16,9 ⁰ / ₀	mezőgazdasági	3,5 ⁰ / ₀
jogász	6,9 ⁰ / ₀	művészeti	1,7 ⁰ / ₀
műszaki	5,3 ⁰ / ₀	matematikus	0,9 ⁰ / ₀
közgazdász	4,9 ⁰ / ₀	orvos	0,3 ⁰ / ₀
természettudományi	4,5 ⁰ / ₀		

A jelenleg felsőfokon tovább tanuló 333 könyvtáros közül

könyvtárszakos	182 fő	közgazdász	9 fő
a marxizmus—leninizmus esti egyetemet végzi	51 fő	műszaki	7 fő
humán szakos	38 fő	mezőgazdasági	6 fő
idegen nyelvet tanul	15 fő	természettudományi	6 fő
jogász	14 fő	egyéb szakra jár	5 fő

A könyvtárosok általános műveltsége és szakképzettsége mellett a szocialista könyvtárosi hivatás ellátásának elengedhetetlenül szükséges feltétele a *marxizmus—leninizmus ideológiájában való felkészültség* is. A marxista képzettség vizsgálata csak az intézményes párt- és állami oktatásban szerzett képzést vette tekintetbe. A 3472 könyvtáros közül 1875 fő, tehát 53,5% rendelkezik ilyennel.

A legtöbben (47,8%) egyetemi illetve főiskolai államvizsgát tettek marxizmusból. Mivel ilyen államvizsga csak 1950-től kezdve volt, ez a szám egyben azt is mutatja, hogy a felsőfokú oklevéllel rendelkező könyvtárosok fele fiatal. Hasonló a helyzet a középfokú szaktanfolyami képesítő vizsga esetében is (43,6%). A marxizmus—

leninizmus esti egyetemén 4,4, a pedagógusok állami ideológiai oktatásában 2, egyéb iskolarendszerű oktatásban 1,5, pártfőiskolán 0,7%-uk szerezte marxista képesítését. Jelentősen segítette a könyvtárosok marxista képzését az a tény, hogy 1960-tól kezdve a középfokú szaktanfolyamokon öt feléven át oktattak marxizmus—leninizmust, és a hallgatók dialektikus és történelmi materializmusból képesítő vizsgát is tettek.

Jelenleg intézményesen tanul marxizmus—leninizmust 445 könyvtáros, tehát az ilyen képzettséggel még nem rendelkezők 37%-a. A tanulók többsége jelenleg végzi az egyetemet vagy a könyvtárosképző szaktanfolyamot illetve tanítóképzőt, és ott tanul marxizmust. Viszonylag kevés könyvtáros (51) tanul jelenleg a marxizmus—leninizmus esti egyetemen, másfajta intézményes ideológiai oktatásban pedig ez idő szerint senki nem vesz részt.

Ha a marxista képzettségűekhez hozzászámítjuk azokat is, akik jelenleg tanulnak, akkor kiderül, hogy a könyvtárosok 66,3%-a rendelkezik, vagy a közeljövőben rendelkezni fog marxista alapképzettséggel. A fennmaradó 33,7% főleg az idősebb korosztályokhoz tartozik. A könyvtárosok ideológiai továbbképzésének tervezésénél ezeket a tényeket figyelembe kell vennünk.

Nyelvtudás

A könyvtárosi munka általában, de a szakkönyvtárosi és dokumentációs munka különösen megköveteli 1—2 idegen nyelv tudását, legalább az olvasás-fordítás szintjén. Az aktív és passzív nyelvtudást egybevéve és az idegen nyelvet egyáltalán nem tudókkal arányba állítva, kiderült, hogy idegen nyelvet tud 65,8%, nem tud 34,2%.

Az idegen nyelvet tudók közül aktív nyelvtudással rendelkezik 58,9%, passzív a nyelvtudása 41,1%-nak.

Érdekes és egyben elgondolkoztató az, aktív illetve a passzív nyelvtudáson, továbbá a jelenleg nyelvet tanulók csoportján belül felállított rangsorok összehasonlítása:

<i>aktív nyelvtudás</i>	<i>passzív nyelvtudás</i>	<i>jelenlegi nyelvtanulás</i>
1. német	1. német	1. német
2. angol	2. orosz	2. angol
3. francia	3. angol	3. orosz
4. orosz	4. francia	4. francia
5. egyéb európai nyelv	5. holt nyelv (latin)	5. egyéb európai
6. egyéb szláv nyelv	6. egyéb európai nyelv	6. holt nyelv (latin)
7. holt nyelv (főleg latin)	7. egyéb szláv nyelv	7. egyéb szláv nyelv
8. keleti nyelv	8. keleti nyelv	8. keleti nyelv

A viszonylag gyakori nyelvek önálló kategóriákba kerültek. A vegyes csoportok közül az egyéb európai és egyéb szláv nyelvek különválasztását az indokolta, hogy egyrészt a szláv szomszédaink nyelvét tudókat külön ki akartuk mutatni, másrészt az egyéb élő nyelveket, ritkább előfordulásuk miatt az egyéb európai nyelvek csoportjába foglaltuk össze. Szomszédaink közül a román nyelv is ebbe a csoportba került.

Az általános helyzetképből két szembetűnő dolog: az egyik a német nyelv első-sége mind a nyelvtudás, mind a nyelvtanulás szempontjából; a másik, hogy a szomszéd népek nyelvének ismerete viszonylag igen kis mértékű, és jelenleg is csak alig néhányan tanulják ezeket a nyelveket.

Az idegen nyelvtudást hálózatonként, illetve könyvtártípusonként részletesebben is elemeztük: hogyan sűrűsödik és ritkul a különböző munkanemekben, milyen mértékben kapcsolódik az egyéb szakképzettséghez, és hogyan tükröződik mindez a fizetési átlagokban.

Erről és a többi nyitvahagyott kérdéstről a következő cikkekből igyekszünk majd az érdeklődőket tájékoztatni.

Vadász Ferencné

SZOVJET KÖNYVTÁROSOK és nyomdászok látogattak a közelmúltban hazánkba M. Sz. Filippovnak, a leningrádi akadémiai könyvtár igazgatójának vezetésével. A 30 tagú csoport részére a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára állított össze szakmai programot, melynek keretében felkerestek több nagy tudományos könyvtárat és akadémiai intézetet, és megtekintették az Athenaeum nyomdát. Az MTA Könyvtárának vezetősége fogadást adott a vendégek tiszteletére. (R. Gy.)